

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.377>

Рим Тарас Ярославович,

кандидат юридичних наук,

суддя Господарського суду Львівської області

ORCID ID: 0000-0002-0172-7055

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИН У БУДІВНИЦТВІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Вступ. Кредитори застосовують заходи майнової відповідальності до боржників у цивільних правовідносинах за порушення грошових зобов'язань чи не найчастіше з-поміж інших способів захисту. Особливості правовідносин учасників інвестиційної діяльності полягають у складній їхній структурі, яка охоплює як договірні, так і речові права, значну кількість суб'єктів, що не завжди взаємодіють між собою безпосередньо. З огляду на це застосування санкцій за порушення грошових зобов'язань, які неминуче виникають у процесі інвестування, також набуває своїх характерних ознак та правил застосування.

Аналіз досліджень. Питання відповідальності учасників цивільних відносин за порушення грошових зобов'язань достатньо широко висвітлювалося в науковій літературі. З-поміж інших авторів варто викоремити наукові напрацювання І.С. Канзафарової, Р.А. Майданика, В.Д. Примака, О.П. Подцерковного, Т.В. Боднар, І.О. Дзери. Проте питання особливостей відповідальності учасників інвестиційних відносин у будівництві є недостатньо дослідженим.

Метою статті є виявлення особливостей майнової відповідальності учасників інвестиційних відносин у будівництві за порушення грошових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Порушення грошових зобов'язань в інвестиційних договірних відносинах має наслідком сплату процентів, інфляційних втрат і пені. Відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання на вимогу кредитора, зобов'язаний оплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти

річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. Пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України).

У першу чергу варто зупинитися на проблемах визначення поняття грошових зобов'язань. Річ у тому, що донедавна існували дискусії стосовно можливості застосування санкцій, передбачених ст. 625 ЦК України, в недоговірних відносинах. Зокрема, в п. 5.2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» визначено, що обов'язок боржника сплатити суму боргу з урахуванням індексу інфляції та процентів річних не виникає у випадках повернення коштів особі, яка відмовилася від прийняття зобов'язання за договором (стаття 612 ЦК України), повернення сум авансу та завдатку, повернення коштів у разі припинення зобов'язання (в тому числі шляхом розірвання договору) за згодою сторін або визнання його недійсним, відшкодування збитків та шкоди, повернення безпідставно отриманих коштів (стаття 1212 ЦК України), оскільки відповідні дії вчиняються сторонами не на виконання взятих на себе грошових зобов'язань, а з інших підстав [1].

У науковій літературі відображалася протилежна позиція. Так, на підставі ст. 625 ЦК України можна нараховувати проценти як на договірні, так і на недоговірні зобов'язання, оскільки як перші, так і другі можуть полягати в обов'язку виплати певної суми грошей [2, с. 304]. О.П. Подцерковний доводив, що положення ст. 625 ЦК України

поширюються на всі випадки, коли грошове зобов'язання, чи то договірне, чи то позадоговірне, виникло, але прострочене [3, с. 279]. Аналогічної позиції дотримується І.О. Дзера [4, с. 117].

У широкому розумінні підставою виникнення грошового зобов'язання є юридичний факт. При цьому юридичний факт може формуватися як у договірному, так і недоговірному порядку, носити правомірний та неправомірний характер [5, с. 292].

Тому не випадково Верховний Суд змінює попередні позиції вищих судових інстанцій. Зокрема, дія ст. 625 ЦК України поширюється на всі види грошових зобов'язань незалежно від підстав їх виникнення (договір чи делікт), у тому числі й на позадоговірне грошове зобов'язання, що виникло на підставі ст. 1212 ЦК України. У разі прострочення виконання зобов'язання, зокрема щодо повернення безпідставно одержаних чи збережених грошей, нараховуються 3% річних та інфляційні нарахування від простроченої суми відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України [6].

У контексті відповідальності за порушення грошових зобов'язань в інвестиційній сфері будівництва проценти за користування інвестиційними коштами в разі прострочення виконання зобов'язання потрібно вважати негативними майновими наслідками. У ст. 232 ГК України відсотки за неправомірне користування чужими коштами прирівнюються до штрафних санкцій і поширюються на випадки невиконання або неналежно виконання зобов'язання.

Сплата процентів за прострочення виконання грошового зобов'язання і пені можливі за наявності підстав цивільної відповідальності без урахування збитків. Збитки та їх розмір не мають правового значення для виникнення обов'язку боржника сплатити проценти та/або неустойку за порушення грошового зобов'язання.

Оскільки згідно зі ст. 549 ЦК України пеня є різновидом неустойки, то значення для визначення розміру збитків має вид неустойки (пені). Йдеться про штрафну, залікову, альтернативну та виключну неустойку. Однак наявність чи відсутність збитків не впливає на виникнення охоронного правовідношення з оплати процентів та пені за порушення інвестиційного зобов'язання. При цьому сплата процентів за прострочення виконання грошового зобов'язання та пені може застосовуватися одночасно в разі порушення зобов'язання.

Пеню, як вид неустойки, законодавець у ст. 549 ЦК України розглядає як вид забезпечення зобов'язання. Натомість згідно зі ст. 231 ГК України неустойка, штраф, пеня, яку учасник

господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення або неналежного виконання господарського зобов'язання, належить до штрафних санкцій. Виходячи зі змісту названої статті пеня, як штрафна санкція, може застосовуватися як у публічних господарських, так і в приватних інвестиційних відносинах. Сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, передбачених законодавством.

Неустойку (штраф, пеню) поряд із видами забезпечення належного виконання зобов'язання потрібно розглядати як різновид штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань у тому числі в інвестиційній сфері будівництва [8, с. 9]. Свого часу О.А. Пушкін підкреслював, що заходи цивільно-правової відповідальності, які застосовуються до боржника за порушення зобов'язань, можуть бути віднесені до загальних або спеціальних форм відповідальності. Загальна міра відповідальності застосовується у випадках порушення будь-якого договірного зобов'язання, внаслідок чого вона і розглядається як загальна форма відповідальності. До спеціальних форм відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання належать стягнення неустойки (штрафу, пені), деякі інші заходи, наприклад втрата завдатку [9, с. 417].

Отже, неустойка, штраф, пеня є штрафними санкціями в розумінні спеціальних форм цивільної відповідальності, які встановлені законом або передбачені договором. У судовій практиці склався підхід, що неустойка має подвійну правову природу. До настання строку виконання зобов'язання неустойка є способом забезпечення його належного виконання, а в разі невиконання – перетворюється на відповідальність, яка спрямована на компенсацію негативних для кредитора наслідків порушення зобов'язання боржником [10, с. 94].

Пеня є різновидом неустойки, тому виконує аналогічні функції. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у своїй справі № 917/194/18 зазначив, що такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як пеня, та її розмір встановлений ч. 3 ст. 549 ЦК України, ч. 6 ст. 231 ГК України та ст.ст. 1, 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [11], а право встановити в договорі розмір та порядок нарахування штрафу надано сторонам ч. 4 ст. 231 ГК України. Можливість одночасного стягнення

передбачених договором або законом. Такі застосовуються винятково в разі порушення прав кредитора в зобов'язанні. Для покладення на боржника цивільно-правової відповідальності у вигляді штрафних санкцій, на відміну від збитків, достатньою є наявність лише двох умов: протиправної поведінки та вини боржника [15, с. 503].

Стягнення штрафних санкцій є значно простішим за відшкодування збитків. На відміну від збитків, розмір неустойки (штрафу, пені), інфляційних витрат, процентів наперед визначений у законі або договорі. Цим пояснюється відносна простота застосування штрафних санкцій порівняно зі збитками.

Водночас не можна вважати, що штрафні санкції не мають зв'язку з відшкодуванням збитків. Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків кредитора, а також за наявності інших обставин, які мають істотне значення. Це не виключає домовленості сторін про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом.

Підставою застосування цивільно-правових способів захисту прав та інтересів є правопорушення. Однак його склад є відмінним для відшкодування збитків та застосування спеціальних форм відповідальності в цивільному праві.

Загалом специфіка форм відповідальності у цивільному праві дозволяє застосувати одночасно різні із перелічених форм та вихолощує тезу про те, що таке одночасне застосування є порушенням ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, адже в даному разі йдеться не про застосування різних видів юридичної відповідальності за одне й те правопорушення, а про застосування різних наслідків майнового характеру в рамках відповідальності у цивільному праві [16, с. 29].

Власне застосування різних способів захисту дозволяє повністю або хоча б частково відновити майновий стан кредитора в інвестиційних відносинах. Недосягнення інвестиційної мети чи неодержання очікуваного доходу можливо компенсувати за допомогою відновлювальних способів захисту. Одне і те саме правопорушення може мати різні негативні наслідки. Залежно від його характеру застосовуються відновлювально-компенсаційні цивільно-правові способи захисту.

Відновлювально-компенсаційні способи захисту стимулюють учасників інвестиційних відносин

до належної поведінки, спрямованої на виконання договірних зобов'язань. Відновлення становища насамперед стосується майнового стану кредитора – учасника інвестиційних відносин, але не виключена компенсація моральної (немайнової) шкоди інвесторам – фізичним особам.

Відновлення майнового стану учасника інвестиційного процесу не завжди пов'язується із цивільною відповідальністю для порушника. Повернення інвестованих коштів інвестору не є покладенням додаткового обов'язку для боржника. Цивільно-правовою відповідальністю для нього буде покладення додаткового обов'язку у вигляді відшкодування збитків або сплати штрафних санкцій.

Інвестиційний процес у будівництві характеризується тривалістю у часі і має на меті отримати у власність інвестиційний об'єкт або дохід від його експлуатації. Але як у першому, так і в другому випадках визначальним є виконання інвестиційного договору в натурі. Тому учасники інвестиційного процесу в будівництві, насамперед інвестор, безперечно зацікавлені в досягненні інвестиційного результату. Припинення договірних відносин, як правило, не задовольняє інвестора і не є ефективним засобом захисту та охорони його інтересів.

Висновки. Законодавець надає можливість кредитору застосувати до порушника грошового зобов'язання різний набір штрафних санкцій, який охоплює стягнення 3% річних, інфляційних збитків, штраф, пені.

Управитель фонду фінансування будівництва не має грошового обов'язку під час виконання договору про участь інвестора у цьому фонді. Відтак застосувати до нього штрафні санкції за порушення грошового зобов'язання неможливо, поки цей обов'язок не трансформується в зобов'язання повернення внесеного інвестиційного вкладу. Натомість в управителя фонду операцій із нерухомістю у випадку настання відповідного строку (чи іншої обставини) виникає обов'язок викупити сертифікати фонду, тобто грошовий обов'язок.

Стимулюючим фактором виконання інвестиційних зобов'язань буде примус до виконання інвестиційних зобов'язань порушником під загрозою застосування до нього негативних майнових наслідків. З іншого боку, відшкодування збитків, немайнової (моральної) шкоди, штрафних санкцій у вигляді неустойки (штрафу, пені), процентів та інфляційних витрат є компенсаційним засобом для кредитора.

кового обов'язку для боржника. Цивільно-правовою відповідальністю для нього буде покладення додаткового обов'язку у вигляді відшкодування збитків або сплати штрафних санкцій.

Ключові слова: грошове зобов'язання, порушення зобов'язання, штрафні санкції, інфляційні збитки, неустойка.

Rym Taras

RESPONSIBILITY OF INVESTMENT RELATIONS PARTICIPANTS IN CONSTRUCTION FOR VIOLATION OF MONETARY OBLIGATIONS

The article is devoted to the peculiarities of civil liability of participants in investment relations in construction. Based on the analysis of court decisions and scientific theoretical works, the author concludes that the concept of monetary obligations includes the obligation to pay money, both within the contractual and non-contractual obligations.

The author notes that the losses and their amount have no legal significance for the debtor's obligation to pay interests or penalties for violation of monetary duty.

The author thoroughly analyzes the Supreme Court's opposing positions regarding the possibility of simultaneous collection of fines and penalties for breach of monetary obligation. He explores the works of scientists on this issue and substantiates the possibility of simultaneous collection of fines and penalties. In particular, the use of various protection methods allows to wholly or at least partially restore the property status of the creditor in the investment relationship.

There are significant peculiarities in civil relations that arise when investing using the construction financing fund mechanisms and the real estate operations fund. After all, the construction financing fund manager has a crucial responsibility – to manage the investor's funds effectively to provide the latter with the object of investment. This obligation is not monetary. Instead, the real estate fund manager has a responsibility to redeem the fund's certificates, i.e., a financial commitment.

In the article, the author distinguishes the grounds and conditions for damages compensation and penalties, particular forms of civil liability.

The author notes that the restoration of a participant's property status in the investment process is not always associated with civil liability for the violator. The return of the invested funds to the investor is not an additional obligation for the debtor. He shall carry civil responsibility via taking an accessory obligation in the form of damages or penalties.

Key words: monetary obligation, breach of duty, penalties, inflation losses, penalty.